

UOT 159.9

Y.B.Əskərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
y.askerova @inbox.ru

ERKƏN GƏNCLİK DÖVRÜNDƏ ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFINA VIRTUAL ÜNSİYYƏTİN TƏSİRİ

Açar sözlər: erkən gənclik, virtual ünsiyyət, ailədaxili münasibətlər, insan həyatı, psixoloji xüsusiyyətlər, informasiya vasitələri, sosiallaşma

Qloballaşma şəraitində diqqəti cəlb edən məsələ odur ki, insanın bütün fəaliyyəti və həyat tərzı, onun insanlarla münasibətinin intensivliyi ciddi sürətdə dəyişdiyi üçün paralel olaraq psixi fəaliyyətinin sürəti, ritmi bunlara müvafiq olaraq dəyişir. Məqalədə erkən gənclik dövründə birbaşa ünsiyyət saxlanmasını məhdudlaşdıran, ətrafdakı yaxınlıq, qohumlar, dostlar və s. arasındakı əlaqələri zəiflədən səbəblərdən bəhs edilir. Göstərilir ki, insanın ətraf aləmdən sanki təcrid olunaraq öz problemləri ilə başbaşa qalması ünsiyyət çatışmazlığına səbəb olan psixoloji problemlərin yaranmasına yol açır.

У.Б.Аскерова

ВЛИЯНИЕ ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД РАННЕЙ ЮНОСТИ

Ключевые слова: ранняя юность, виртуальное общение, семейные отношения, жизнь человека, психологические особенности, медиа, социализация

Проблема глобализации заключается в том, что параллельно скорость и ритм умственной деятельности соответственно изменяются, так как все виды деятельности и образ жизни человека, а также интенсивность его отношений с людьми быстро меняются. В статье рассказывается о причинах, ослабляющих отношения между близкими, родственниками, друзьями и другими, которые ограничивают прямое общение в период ранней юности. Обсуждаются причины ослабления связи между ними. Показывается, что изоляция человека от окружающего мира и собственных проблем приводит к психологическим проблемам, которые приводят к отсутствию общения.

Y.B.Askerova

INFLUENCE OF VIRTUAL COMMUNICATION ON PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE PERIOD OF EARLY YOUTH

Keywords: early youth, virtual communication, family relationships, human life, psychological features, media, socialization

The problem of globalization is that, in parallel, the speed and rhythm of mental activity change accordingly, since all types of human activity and lifestyle, as well as the intensity of his relationships with people, are rapidly changing. The article tells about the reasons that weaken the relationship between loved ones, relatives, friends and others, which limit direct communication during early adolescence. The reasons for the weakening of the connection between them are discussed. It is shown that the isolation of a person from the world around him and his own problems leads to psychological problems that lead to a lack of communication.

Virtual reallıq kompüter qrafikasının və texniki vasitələrin köməyi ilə insanın duyğu üzvlərinə təsir göstərməklə monitorda yaradılan süni dünyadır. Virtual reallıq ideyası və onun həyata keçirilməsi, nəzəri və tətbiqi problem kimi əsasən XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da M.Kryuqer, M.Heyliq, A.Sazerlend tərəfindən tədqiq olunub. Virtual reallığın yaradılması ideyası bir tərəfdən insanların həyat və fəaliyyəti zamanı qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmaq, insan həyatını daha da rahat etmək məqsədinə, digər tərəfdən isə insanların kiber məkanda fikir, hiss və hərəkətlərinə nəzarət etmək, onu məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasına xidmət edir. İnsanların şüuraltı səviyyədə düşüncəsini istiqamətləndirmək, hiss və hərəkətləri ilə manipulyasiya etmək, virtual dünya layihəsinin qabarıq şəkildə nəzərə çarpmayan gizli məqsədidir. Virtual gerçəkliyin yaradılması heç də birmənalı şəkildə qiymətləndirilmir. Bu layihənin tərəfdarları olduğu kimi əleyhdarları da az deyildir. Virtual reallıq texnologiyasının həm pozitiv, həm də neqativ tərəfləri var. Əsas məsələ insanların virtual gerçəklik imkanlarından necə və hansı məqsədlə istifadə etməsidir. Müasir dövrdə virtual reallığın istifadəçiləri arasında gənclər böyük üstünlük təşkil edir. Virtual reallıq və ondan asılılığın törədə biləcəyi fəsadlardan biri insanlarda hərəkəti aktivliyin aşağı düşməsidir. Uşaqlıq dövründə psixi və fiziki inkişafı təmin edən ən əsas tələbatlardan biri hərəkəti aktivlikdir. Hərəkəti aktivliyin zəifləməsi, uşaqlarda həm koqnitiv, həm affektiv-iradi sahədə problemlərin yaranmasına səbəb olur. Rus psixoloqu E.P.İlinə görə, lokomotsiyanın (lokomotsiya – bədənin məkanda yerdəyişməsinə istiqamətlənən hərəkətlərə deyilir) ən yüksək həddi kiçik məktəbli dövrünə düşür (1, s.165). M.V.Osorina yazır ki, əgər uşağın böyüdüüyü mühit onun hərəkət etmək, oynamaq, ətraf məkanı tədqiq etməyə, özünü aktiv surətdə göstərmək, həmyaşıdlarla ünsiyyətə tələbatını təmin etmirsə, onda o, acıqlı, kinli, aqressiv olacaq, emosional və fiziki baxımdan inkişafdan qalacaq, yaşadığı mühitdə intim-şəxsi münasibətə girə bilməyəcəkdir (2, s.66). Bu aspektdən virtual həyat uşaqların inkişafı üçün zəruri olan hərəkəti aktivliyə olan tələbatını ödəmək imkanına malik deyil. Deməli, məktəblinin virtual aləmdə çox olması onun psixi inkişafının geri qalmasına və qeyd etdiyimiz kimi acıqlı, kinli, aqressivlik kimi neqativ hiss və emosiyaların formalaşmasına şərait

yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, virtual həyata aludəçilik, uşaqlar arasında “robot sindromu”nun çoxalmasına səbəb olmuşdur. “Robot sindromu” deyəndə, sistemativ olaraq kompüter texnologiyasına aludəçilik və ondan istifadə nəticəsində canlı aləmdən uzaq olmaq, canlı olana qarşı senzitivliyin zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan emosional vəziyyət başa düşülür. Bu sindrom uşaqların fikir, hiss və hərəkətlərinə təsir göstərir və özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətlər yaradır. “Robot sindromlu” uşaqlar canlı olana qarşı çox zəif həssaslıq nümayiş etdirir və virtual məkanda olmağa daha çox can atırlar. Onlar üçün virtual olan canlı, təbii olandan daha cəlbedicidir. Hiss və emosiyalardakı soyuqluq, kobudluq, qəddarlıq onların davranışında daha çox müşahidə olunan xüsusiyyətlərdəndir. “Robot sindromlu” insanlar sosial şəbəkələrdə saatlarla ünsiyyət saxladıkları, oyun oynadıkları halda real həyatda canlı dialoqdan qaçır, kommunikasiya qura bilmir, birlikdə vaxt keçirə bilmir, birgə fəaliyyətə, dialoji ünsiyyətə maraq göstərmirlər. Virtual aləmə bağlı olan uşaqlar öz həmyaşdları ilə yaşadıkları məhəllədə, real məkanda yox, virtual aləmdə internet vasitəsilə monitorda oynamağı daha üstün tuturlar. Gənc yaşlarında virtual reallığa aludəçilik insanı tədricən real həyatdan virtual aləmə sıxışdırır. Virtual aləmin törətdiyi fəsadlarından biri uşaq qorxularının sayının çoxalmasıdır. Tədqiqatlar (uşaq rəsmləri) göstərir ki, uşaq qorxuları real həyat personajları ilə deyil, irrasional personajlarla bağlıdır. Belə ki, virtual aləmdə, kompüter qrafikasının köməyi ilə yaradılan personajlar olan bədheybət məxluqlar, robotlar elə texniki gücə malik olurlar ki, onların qarşısına çıxan istənilən maneəni dəf edə bilirlər. Onlardan müdafiə olunmaq, xilas olmaq, qaçmaq, gizlənmək qeyri-mümkündür. Əgər uşaq “müdafiə hissini” malik ola bilmirsə, onda onun ətraf aləmə olan inamı itir.

Uşaqda təhlükəli ətraf aləm obrazı formalaşsın, onda bu cür qorxulu aləmdən özünü qorumağın ən yaxşı yolu aqressiv olmaqdır. Belə bir zehniyyət işə düşür ki, qorxu səni üstələyəne qədər sən onu üstələ, məhv et. Bu yolla da aqressivlik inkişaf etməyə və formalaşmağa başlayır. Virtual həyat real həyata nə qədər yaxın olsa da, onu əvəz edə bilmir və yetişən gənc nəsələ ətraf aləm haqqında heç də real təsəvvür verə bilmir. Virtual reallıq virtual intellektin inkişafına kömək edir. Virtual aləmin yaradıcılarının ən əsas problemi gerçək dünyanı real ölçülərlə əks etdirə bilməsi məsələsidir. Buna nail ola bilmədikləri üçün yaratdıqları virtual aləm həmişə real dünyadan uzaq olur. 1991-ci ildə Morton Heyliq gələcəyin virtual sinfini belə təsvir etmişdir: “İdeal sinif otağı elektron və sferik olacaq: əsas lazım olan hava, titrəyiş və temperaturdur. Orada istənilən fənn üzrə 5.000 film olacaq. Sənə Roma və ya Yunanıstan lazımdır, dərhal sən orada olacaqsan” (3). Bu aspektdən yanaşdıqda, əlbəttə ki, virtual reallığın faydalı tərəfləri çox böyükdür. Gənc nəsildə təfəkkürün tənqidilik keyfiyyətini və daxili ləyaqət hissini inkişaf etdirməklə onları virtual gerçəklik məkanında olmağa hazırlaya bilərik. Yəni qadağalar yolu ilə yox, insanların

özünü bu virtual gerçəkliyə, kompüter mədəniyyətinə yiyələnməklə onları bu prosesə hazır etmək olar. Görəsən virtual aləmi sosial mühit hesab etmək olar? Əgər belədirsə, onda virtual aləm sosializasiya institutudur. Deməli, onda virtual məkan özünəməxsus şəxsiyyət tipini, “Virtual-Mən obrazını” yaradacaqdır. Bununla da şəxsiyyətin “Mən konsepsiyasında” yeni bir qat virtual “Mən” qatı əmələ gəlir. Bu “Mən” qatı şəxsiyyətin strukturunu təşkil edir və şəxsiyyətin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə təsir göstərməklə virtual-“Mən” obrazını yaradır. Hər bir sosial sistemin başlıca ünsürü insan və onun fəaliyyətidir. Mövcud cəmiyyətin sosial əhəmiyyətli cəhətlərinin fərdi daşıyıcısı kimi çıxış edən hər bir insan məhz, “şəxsiyyət” anlayışına daxildir. İnsan ictimai gerçəkliyə uyğun gələn təsəvvürlərin daşıyıcısı, cəmiyyəti təşkil edən sosial subyektlər isə hərəkətverici qüvvə kimi çıxış edirlər. Ailə fərd və cəmiyyət arasında körpü rolu oynadığı üçün həm fərd, həm də cəmiyyət tərəfindən əhəmiyyətli sosial qrup və təsisat kimi qəbul edilir. Hər bir fərd gözünlü ailədə açır və ilk sosiallaşdığı yer də onun öz ailəsidir. Fərdin fizioloji ehtiyaclarını təmin etməklə yanaşı, onun psixo-sosioloji ehtiyaclarına da cavab vermək və nəticədə cəmiyyətə sağlam fərdlər qazandırmaq hər bir ailənin müqəddəs vəzifəsidir (4, s.130). Ailə tərəfindən qarşılanmayan psixo-sosioloji ehtiyaclar fərddə müəyyən boşluqların yaranmasına gətirib çıxarır ki, nəticə etibarilə fərd bu cür ehtiyaclarını təmin etmə yollarını özü axtarmalı olur. Ötən əsrin əsas kəşfi sayılan internet bu əsrdə də insanların həyatında öz əhəmiyyətini daha da artırmaqda davam edir. Əvvəllər qarşılıqlı münasibətlərini üz-üzə quran insanlar artıq virtual ünsiyyət yollarına üstünlük verirlər. Uzaqdakı insanlarla virtual olaraq çox vaxt keçirən insanlar təəssüf ki, öz yanındakıları hətta bir ailənin üzvləri olsalar belə, yaddan çıxarırlar. Bu isə ailədaxili münasibətlərə ciddi zərbə vurur, xüsusilə ailədə uşaqların düzgün tərbiyə edilməsində və cəmiyyətə faydalı fərdlərin qazandırılmasında nöqsanlara gətirib çıxarır. İnsan bioloji canlı olaraq dünyaya gəlsə də, sadəcə bioloji ehtiyaclarının təmin edilməsi onun üçün kifayət deyildir. Bioloji ehtiyacları ilə yanaşı, onun psixoloji, sosioloji və bənzəri ehtiyacları da mövcuddur. Hər bir insanın sosioloji ehtiyacları var, çünki o, eyni zamanda sosial bir varlıqdır və içində yaşadığı sosial həyatın bir hissəsini təşkil edir. İnsanın bu ehtiyacı isə onun sosiallaşması ilə təmin olunur. Sosiallaşmanın təbii nəticəsidir ki, fərd öz yerini şəxsiyyətə devr edir. Sosiallaşma prosesinin təməli isə ailədə atılır (5, s.87). Hər bir insan cəmiyyət içərisində doğulur, böyüyür və inkişaf edir. İnsanın içində yaşadığı cəmiyyətə məxsus ola bilməsi üçün isə onun cəmiyyətə aid norma və dəyərləri, adət-ənənələri mənimsəməsi lazımdır. Bu prosesin həyata keçməsi üçün isə müvafiq cəmiyyətdəki insanlarla, qruplarla qarşılıqlı münasibətdə olur və beləcə fərd sosiallaşaraq şəxsiyyətə çevrilir (6, s.57). Sosiallaşma insanın dünyaya gəlməsi ilə başlayan və insanın bütün həyatı boyu davam edən prosesdir. Sosiallaşan hər bir fərd yaşadığı

müddətdə fərqli mərhələlərdən keçir, bioloji, fizioloji fərqliliklər qazanmaqla bərabər, eyni zamanda psixoloji və sosioloji yöndən də inkişaf edir. Sosiallaşma prosesində qazanılan əsas xüsurlardan biri də ictimai rollardır. Fərd qarşılaşdığı fərqli insanlara xas olan fərqli rolları mənimsəyərək öz rolunu da dərk edir. İctimai rolların mənimsənilməsi isə fərdin şəxsiyyətinin inkişafından xəbər verir (7, s.98). Təbii ki, məsələ sadəcə rolların mənimsənilməsi ilə bitmir, eyni zamanda fərd bu prosesdə o cəmiyyətə xas mədəniyyəti də öyrənir. Çünki fərd dünyaya gələrkən doğulduğu cəmiyyətə xas olan adət-ənənələri, norma və dəyərləri, eləcə də mədəniyyəti bilmir. Cəmiyyətdən bütün bunları öyrənən fərd eyni zamanda cəmiyyətə də öz təsirini göstərir. Beləcə insan və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əks-təsir prosesi başlayır (8, s.64). Qeyd etdiyimiz kimi, sosiallaşma prosesi uşaqlıq dövründə başa çatmır, müəyyən mərhələlərlə bir ömür boyu davam edir. Uşaq vaxtı baş verən sosiallaşma prosesi fərdə cəmiyyət üçün lazım olan müəyyən məlumatları və bacarıqları qazandırır. Lakin təbii ki, bu qazanılanlar həyatın tamamı üçün kifayət deyildir. Sosial və mədəni dəyişmə həyatın hər mərhələsində yeni məlumatların fərd tərəfindən mənimsənilməsini lüzumlu edir. İnnovasiyalar qarşısında isə fərd qaçılmaz bir sosiallaşma prosesi ilə üz-üzə qalır. Bu isə o deməkdir ki, uşaqlar qədər gənclərin də, eyni zamanda digər yaş dövründə olan hər bir fərdin də sosiallaşmağa ehtiyacı vardır (9, s.54). Yetkinlik yaşına çatmış birinin sosiallaşması uşağın sosiallaşması ilə müqayisədə müəyyən fərqliliklərə sahibdir. Çünki onda artıq oturmuş bir xarakter mövcuddur. Ancaq proses eynidir, qarşılaşılan yeniliklər, mənimsənilən yeni modellər və fərdi iştirak (10, s.48). Bu zaman fərd yeni bir mühitə daxil olur, yeni rollar qazanır və qazandığı bu rolları öz statusuna uyğunlaşdırmağa çalışır. Cəmiyyət sürətlə dəyişir, sənayedə baş verən dəyişikliklər, siyasi həyatda, iqtisadi arenada, iş mühitində ortaya çıxan yeniliklər. Bütün bu dəyişikliklərə ayaq uydurmağa çalışan fərdlərin vərdislərində və davranışlarında baş verən bu dəyişikliklər fərdlərin təkrar sosiallaşması adlanır (11, s.62). Ümumiyyətlə, sosiallaşma fərdin sosial olaraq yenidən doğulmasıdır, bu prosesin təməli isə ailədə atılır. Fərdin sosial həyatının mərkəzi ailədir, fərd ailədən cəmiyyətə açılır. Fərd ilk statusunu və rolunu ailədə qazanır, fərdin üzvü olduğu ilk qrup da ailə qrupudur. Hər bir fərdin şəxsiyyət qazanmasında ailə müəyyənədicisi rola malikdir. Cəmiyyət üç başlıca ünsürdən ibarət olan makrostrukturdur. Sosial birliklər deyə biləcəyimiz ilk ünsür fərdlər çoxluğunun qarşılıqlı əlaqəsindən mütəşəkkildir. Burada fərd-fərd, fərd-sosial qrup, fərd-cəmiyyət münasibətləri mövcuddur. İnsanlararası ünsiyyətin azalması ictimai əlaqələrin yoxa çıxması deməkdir. Fərdin başqaları ilə olan ictimai münasibəti ona özünü tanımağa kömək edir. Yəni insanın ətrafındakı insanlar onun “güzgüsüdür”. Hər bir fərd ətrafındakı insanlarla davamlı ünsiyyətdə olmalıdır. Çünki o, ətrafındakıları tanıdıqca əslində özünü tanımaqdadır. Bunun çatışmazlığıdır ki, hal-hazırda fərdlər kifayət qədər

sosiallaşa bilmirlər (12, s.72). Ailə ata, ana və uşaqlardan ibarət olan ən kiçik sosial qrupdur. Hər şeydən əvvəl o, bir sistemdir və bu sistem ailədəki fərdlərin şəxsi xüsusiyyətlərinə görə formalaşır. Beləcə hər bir ailənin spesifik strukturu, nizamı və xüsusiyyəti mövcuddur. Sahib olduğu bu spesifikliyə görə funksional və disfunksional ailələrdən söhbət gedə bilər. Funksional ailə, ən geniş mənası ilə, ailədaxili münasibətlərin möhkəm əsaslar üzərində qurulduğu ailədir. Belə ailələrdə ictimai rollar müəyyən struktura görə bölünmüşdür və ailənin hər bir üzvü öz rolunun fərqiindədir. Ailədə hər hansı bir problem yaranarsa, ilk öncə bu problemin adı qoyulur, həlli yolu tapılır və ona uyğun olaraq da məqsədyönlü qərarlar verilir. Eyni zamanda belə bir ailədə sağlam təməllərə dayanan kontrol mexanizmi fəaliyyətdədir. Bu cür xüsusiyyətləri daşıyan ailələr münasibətlərin güclü olduğu və üzvlərin bir-birinə bağlı olduğu ailələrdir (13, s.8). Texnoloji inkişaf bu gün hər birimizə kifayət qədər asudə vaxt qazandırmışdır. Ancaq təəssüflər olsun ki, qazandığımız bu asudə vaxtı insanlarla birlikdə keçirməkdənsə təkrar texnoloji vasitələrə üz tuturuq. Kütləvi informasiya vasitələrinin sürətlə inkişaf etməsi və insanların gündəlik həyatına daha çox daxil olması şəxsiyyətin formalaşması prosesinə də təsirsiz ötürmüşür. Belə ki, şəxsiyyəti formalaşdıran ailə, məktəb kimi ənənəvi sosiallaşdırma vasitələrinin bu prosesdəki rolu kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri ilə getdikcə nisbi olaraq azalmaqda, onların yerinə kütləvi informasiya vasitələrinin təsirlərini hiss etdirən yeni insan “tip”i formalaşmaqdadır. Yeni “tip”də diqqətçəkən ən başlıca xüsusiyyət cəmiyyəti formalaşdıran real sosial münasibətlərin virtual sosial münasibətlər ilə əvəz olunmasıdır. Real həyatdan uzaqlaşma, yalnız qalma istəyi artıq fərdi deyil, ictimai xarakter almışdır. İnsanları ictimai həyata qaytaracaq tədqiqatlar aparılaraq bu istiqamətdə məqsədyönlü addımlar atılmalıdır. Məsələnin həlli yolu tamamilə internetdən uzaqlaşmaqda deyil, ondan istifadəni nizama salmaq və planlı bir şəkildə istifadə etməkdir. Eyni zamanda hansı saytlardan istifadə, hansı metodlarla istifadə də bu istiqamətdə göstərilməli və maarifləndirici addımlar atılmalıdır. Uşaqlar ailələri tərəfindən sosial fəaliyyətlərə qatılmağa yönləndirilməli, dərindən xaric asudə vaxtlarda isə incəsənətə və ya idman fəaliyyətlərinə yönləndirilməlidir. Virtual aləm – internet dünyası, televizor və hətta cib telefonları nə qədər faydalı olsa da, bir o qədər də ziddiyyətlərlə doludur. Uşaq bir tərəfdən öz evində, valideynlərinin gözü qarşısında, nəzarəti altındadır, digər tərəfdən isə internetdə, televiziya, cib telefonunda tapdığı “dostlarla” əlaqədədir. Bu virtual əlaqə onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına müəyyən təsir göstərir, hətta bəzən mövcud reallıqlardan təcrid edir. İnternetdə müasir əxlaq və həyat normalarını inkar edən çirkin saytlar, cib telefonlarındakı mesajlaşmalar, tanışlıqlar və teleməkandakı formaca bəsit, mənəviyyat baxımından dağıdıcı mövzular, bəzən sizdən xəbərsiz uşağınızı əlinizdən “alır”, onu ailə dəyərlərindən uzaqlaşdırır, qapalı və heç kimə məlum olmayan virtual

dünyaya aparır. Hərdən oxumaq, inkişaf etmək, gələcəyi düşünmək əvəzinə yeniyetmələr ətrafındakı bütün reallıqları ikinci dərəcəli, əhəmiyyətsiz sayırlar. Onların həyatı cib telefonu, internet və bəsit verilişlərə bağlıdır. Saatlarla internet başında zamanını keçirən insanların ailəsi, qohumu, dost-tanışı ilə sağlam ünsiyyət qurması gözlənilməzdir. Ünsiyyət problemi olan insan tipi formalaşır. Bu qədər paylaşma içərisində olmaq bir tərəfdən gerçək həyatda ünsiyyət problemləri yaşamağa səbəb olur. Öz dünyasında lazım olduqda şəxsiyyətini gizli tutaraq istədiyi şəkildə yazan-pozan, paylaşan bir insan gerçək həyatda ünsiyyət problemləri yaşaya bilər. İnternet istifadə edən insanların get-gedə içinə qapalı, utancaq və özünü kifayət qədər ifadə edə bilməyən, bədən dilini işlədə bilməyən, özünə inamı aşağı, küskün, utancaq olduqları düşüncəsi mütəxəssislər tərəfindən də dəstəklənir. Aydınır ki, cəmiyyət həmişə informasiyanın yayılması üçün müəyyən vəsaitlərə malik olmuşdur. Ancaq bununla belə informasiyanın cəmiyyətin əsas idarəetmə vasitəsinə çevrilməsindən ötrü geniş və məqsədyönlü şəkildə otürülməsini təmin edənə kimi əsrlər lazım olmuşdur. İnförmasiya kütləvi hal almış, kommunativ kanallar isə bütöv bir dəst kimi təkmilləşmişdir. Buna görə də çap, radio, televiziya və interneti bugünkü gün fərqləndirən və onlar arasındakı birinciliyə görə rəqabətin yaranmasına səbəb olan spesifik xüsusiyyətlərin nə zaman əmələ gəlməsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Müasir dövrdə insanların həyatını iki qismə bölmək olar: 1. Real həyat; 2. Virtual həyat. Bu iki termin bir-birinə nə qədər yaxın olsa da, bir o qədər də bir-birindən uzaqdır. Real həyatda yaşamaq bir o qədər də sadə deyil. Bu məsələ ilə bağlı olaraq bir sıra fikirlər mövcuddur. Bu fikirlər insanların real həyatdan uzaqlaşaraq virtual aləmə qoşulması nəticəsində necə böyük zərərlərlə qarşılaşdığını əks etdirir. Alimlərin fikrincə, internet asılılığı olan insanlar o qədər virtual həyata daxil olurlar ki, öz real həyatlarından tədricən uzaqlaşır və günün çox hissəsini virtual fəzada keçirirlər. Onlar problemlərin həllini ondan qaçmaqda, ya da onun mövcudluğunu inkar etməkdə, saatlarla internetdə əylənməkdə görürlər. İ.Koldberqə görə, dəfəndilməz internet həvəsinin və əsası olmadan şəbəkədə uzun müddət qalmağın əsasında insanın real həyatdan uzaqlaşmaq cəhdi durur ki, bu da alkoqolizmdə, narkomanlıqda və zərərli oyunlarda olan patoloji meyillə müqayisə edilə bilər və belə vəziyyət məişət, təhsil, sosial, iş, ailə, maliyyə və ya psixoloji mühitə olduqca böyük zərər vurur (14, s.39). Cerald Bloka görə, internet asılılığı olan insanlarda internetə qoşulmaq üçün qarşısı alınmaz və mütəmadi istək yaranır (15, s.70). Onlar daim yeni və daha mükəmməl avadanlığa sahib olmağa, daha çox "on-line" əlaqə yaratmağa can atırlar. İnternet-addiksiyaya düşər olan şəxslər zaman anlayışını itirir, fizioloji tələbatlarına etinasızlıq edir, yuxudan və qıdadan imtina etməklə internetdə daha çox qalmağa çalışırlar. Bu da mübahisə etmək, yalan danışmaq, səmərəli fəaliyyətin aşağı düşməsi, sosial tədric və yorğunluq kimi pis nəticələrə gətirib

çıxara bilər. Virtual şəxsiyyət bir növ insanın daxili “Mən”inin real həyatda reallaşdırma bilmədiyi bəzi aspektlərini özündə cəmləşdirir. İnternetdə əlaqə mətn yığımı ilə baş verdiyi üçün insanlar ünsiyyət zamanı öz hisslərini həm ifadə, həm gizlədə, həm də onun yerinə tamamilə süni hisslər qələmə verə bilər. Ona görə şəbəkədə ciddi söhbətlər aparmaq asan olur, burada nədənsə, kimdənsə incimək mənasızdır, çünki səni heç kim görmür. İnternetdə insanın çirkinliyi onun ünsiyyətinə mane olmur. Bir sözlə, şəbəkədə insanın cinsi, yaşı, sosial vəziyyəti, görkəmi qarşılıqlı münasibətdə çox az rol oynayır. İnsan bəzən real dünyada əldə edə bilmədiyini, göstərə bilmədiyini kompüterin ekranında həyata keçirməyə öyrəşir. Bütün bunların nəticəsi olaraq insan özü hiss etmədən şəbəkənin təsiri altına düşür və demək olar ki, internet əsirinə çevrilir. Uzun müddət virtual ünsiyyətə aludə olan şəxs canlı ünsiyyətin nə olduğunu yaddan çıxarır və belə adamlar canlı söhbətdə aqressiv, kobud və bəzi hallarda cinayət meyilli olurlar. Virtual aləm – internet dünyası, televizor və hətta cib telefonları nə qədər faydalı olsa da, bir o qədər də ziddiyyətlərlə doludur. Bir tərəfdən bu yeni ünsiyyət resursları hər bir insan üçün vacib məlumatlarla zəngindir, digər tərəfdən vahid qaydalar, vahid əxlaq qəlibində preslənərək uşaqların və yeniyetmələrin iç dünyasına, davranışına, psixologiyasına dağıdıcı təsir göstərir. Gənc nəsildə təfəkkürün tənqidilik keyfiyyətini və daxili ləyaqət hissini inkişaf etdirməklə onları virtual gerçəklik məkanında olmağa hazırlaya bilərik. Yəni qadağalar yolu ilə yox, insanları özünü bu virtual gerçəkliyə, kompüter mədəniyyətinə yiyələnməklə onları bu prosesə hazır etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. *Леонтьев А.А.* Психология общения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Смысл; Издательский центр: «Академия», 2005, 368 с.
2. *Личность и социальная среда: Идеологические и психологические аспекты общения: Сборник обзоров.* М., ИНИОН, 1987, 163 с.
3. http://www.manavgatpsikiyatri.com/bosanma_surecinde_cocuk.html
4. *Əlizadə Ə.Ə., Abbasov A.N. Ailə.* Bakı: Maarif, 1989, 276 s.
5. *Əliyev R.İ.* Psixologiya: Dərs vəsaiti. Bakı: Qamma servis, 2003
6. *Ağayev Ə.Ə.* Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı: Avropa, 2005, 288 s.
7. *Ağayev Ş.S.* Uşaq psixologiyası məsələlərinə dair. Bakı: APİ, 1966, 28 s.
8. *Ağayev Ş.S., Mehdizadə Z., Fərəcov İ.* Yaş və pedaqoji psixologiya. Bakı: APİ, 1977, 96 s.
9. *Əliyev R.İ., Əliyeva G.* Şəxsiyyət psixologiyası, Bakı, 2010, 176 s.
10. *Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F.* Ünsiyyətin psixologiyası. Bakı, Nurlan, 2007, 180 s.
11. *Carneqie D.* Söz söylemek ve iş başarmak sanatı. İstanbul, 1995, 215 c.
12. *Əfəndiyeva Ü.A.* Ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlər məktəbə psixoloji hazırlığın əsası kimi. Bakı: «MBM», 2007, 128 s.

13. Əliyeva H.İ., Məsimova Ş. Münasibətlərin göyqurşağı. Bakı, 2013, 191s.
14. Панфилова А.П. Теория и практика общения: Учеб. пособие для студ. сред. учеб. завед. М.: Академия, 2007, 288 с.
15. Santor D.A., Messervey D. & Kusumakar V. Measuring peer pressure. Popularity and conformity in adolescent boys and girls: Predicting school performance sexual attitudes and substance abuse // Journal of Youth and Adolescence, 2000

Redaksiyaya daxil olub 15.06.2021